

DOI: 10.34921/amj.2023.2.001

G.Ç.Gəraybəyli¹, B.M.Əsədov¹, P.P.Məmmədov²

BAKI ŞƏHƏRİNDƏ PSIXOAKTİV VASİTƏLƏRDƏN ASILILIĞIN YAYILMASININ SOSIAL-DEMOQRAFİK VƏ PROFİLAKTİK ASPEKTLƏRİ

¹Azərbaycan Tıbb Universitetinin Psixiatriya kafedrası, Bakı²Saatlı rayon mərkəzi xəstəxanası Publik hüquqi şəxs, Saatlı, Azərbaycan

Məqalədə Bakı şəhərində narkotik maddələrdən istifadə edilməsini kompleks şəkildə araşdırmaq məqsədilə aparılmış tədqiqat işi haqqında məlumat verilmişdir.

Bu məqsədlə 2011-2015-ci illər ərzində Respublika Narkoloji Mərkəzində Bakı şəhəri əhalisindən qeydiyyatda olan 2954 nəfər narkomaniyadan əziyyət çəkən xəstənin və narkotik maddələr qəbul edən "gizli" kontingent olan 1076 şəxsin, Respublika Toksikoloji Mərkəzində narkotik maddələrin (tiryək və heroin) istifadəsi nəticəsində zəhərlənmə və doza aşırımı ilə stasionar müalicədə olan 266 xəstənin məlumatları araşdırılmış, onların sosial-demoqrafik göstəricilərinin müqaisəli təhlili aparılmışdır.

Tədqiqat göstərmişdir ki, "gizli" kontingent olan şəxslərdə qadınların payı əhəmiyyətli dərəcədə çoxluq təşkil edir, xəstələrin böyük əksəriyyəti 21-40 yaşda olan şəxslərdir. Son 5 il ərzində Respublika Toksikoloji Mərkəzində narkoistifadəçilərin 266 nəfəri narkotik vasitələrin doza aşırımı və zəhərlənmə vəziyyətləri ilə əlaqədar stasionar müalicədə olmuş və onlardan 249 nəfər kəskin vəziyyətdən çıxaraq evə yazılmış, 17 nəfər isə aparılmış müalicə tədbirlərinə baxmayaraq ölmüşdür, yəni stasionar letallıq 6,39% təşkil etmişdir.

Açar sözlər: psixoaaktiv maddələr, narkomaniya, sosial-demoqrafik göstəricilər, zəhərlənmə və doza aşırımı

Ключевые слова: наркотики, наркомания, социально-демографические показатели, отравления и передозировка

Key words: psychoactive substances, drugs, drug addiction, socio-demographic indicators, poisoning and overdose

XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində narkomaniyanın yayılması dünyada cəmiyyətin mərkəzi problemlərindən biri olmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq müxtəlif regionların, o cümlədən Azərbaycanın sosial-gigiyenik, sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması şərtilə narkomaniya ilə mübarizə və profilaktikanın təşkili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Son bir neçə il ərzində elmi ədəbiyyatda narkoloji tədqiqatlara həsr edilmiş çoxlu sayda məlumat verildiyini qeyd etmək olar [1-5]. Əsasən bu onunla əlaqədardır ki, ancaq elmi maraqdan əlavə narkotiklərin yaratdığı həmin xəstəliklərin dünyada geniş yayılması, ağır tibbi, sosial və iqtisadi nəticələri ilə bağlı olaraq geniş tədqiqatların aparılmasına tələbat üzə çıxır [4, 5, 6-11].

Elmi ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, narkotik maddələrə aludəçilik probleminin epide-

mioloji aspektlərini özündə birləşdirən tədqiqatlar, bu ağır sosioloji təzahürün yayılmasına təkan verən səbəblərin təhlili və narkomaniyanın cəmiyyətə vurduğu iqtisadi zərərin öyrənilməsi hələ kifayət qədər deyildir.

Tədqiqatın **məqsədi** Bakı şəhərində narkotiklər və digər psixoaaktiv maddələrdən istifadə edilməsinin yayılmasının kompleks qiymətləndirilməsi olmuşdur.

Tədqiqatın materialı və metodları. Tədqiqat işi üç ardıcıl mərhələdə yerinə yetirilmişdir ki, onların hər birinə özünə aid baza məlumatları, metodlar və təşkilati xüsusiyyətlər nəzərə alınmışdır. **Birinci mərhələdə** 2011-2015-ci illər ərzində narkomaniya xəstəliyinə görə Bakı şəhərində qeydiyyatda olan və Respublika Narkoloji Mərkəzində stasionar müalicə keçmiş xəstələrin sosial-demoqrafik xüsusiyyətləri, narkotik maddələrdən istifadə edilməsi araşdırılmış, xəstəliyin dinamik göstəriciləri öyrənilmişdir. **Tədqiqatın ikinci mərhələsində** Respublika Toksikoloji Mərkəzində narkotik maddə qəbulu zamanı doza aşırımı ilə əlaqədar problemlə müalicə edilmiş şəxslər haqqında məlumatlar əsasında onların sosial-demoqrafik və

klirik xüsusiyyətlərinin təhlili aparılmışdır. Tədqiqatın **üçüncü mərhələsində** Bakı şəhərində Qlobal Fondun dəstəyi ilə həyata keçirilən inyeksiyon narkotik vasitə "gizli kontingent" istifadəçiləri arasında profilaktika layihəsinin qüvvəsi hesabına aparılmışdır.

Tədqiqatın nəticələri və onların müzakirəsi. 2011-2015-ci illər ərzində Respublika Narkoloji Mərkəzində 2954 nəfər narkomaniya diaqnozu ilə stasionar müalicədə olmuşdur.

Tədqiqata cəlb edilmiş kontingent arasında 30-34 yaşda olanlara daha çox rast gəlinmişdir (23,3%). Müalicədə olan şəxslərin 40%-dən çoxu 31-40 yaş diapazonunda olan xəstələrdir və bu göstərici ildən-ilə artmaqdadır (2011-ci ildə 40%, 2015-ci ildə 45,1%). Bu qrup xəstələr aldıkları təhsilə görə aşağıdakı kimi bölünmüşdür: ibtidai və natamam orta təhsil 17,6%, orta təhsil – 26,1%, orta ixtisas təhsil – 36,4%-də, ali və natamam ali təhsil – 19,9%-də müəyyən olunmuşdur. Beləliklə, orta təhsilli xəstələr ümumiyyətlə 56,3% təşkil etmişdir ki, bu da narlokoloji xəstəliyə tutulma üçün intellekt səviyyəsinin əhəmiyyətinin az olduğunu təsdiq edir.

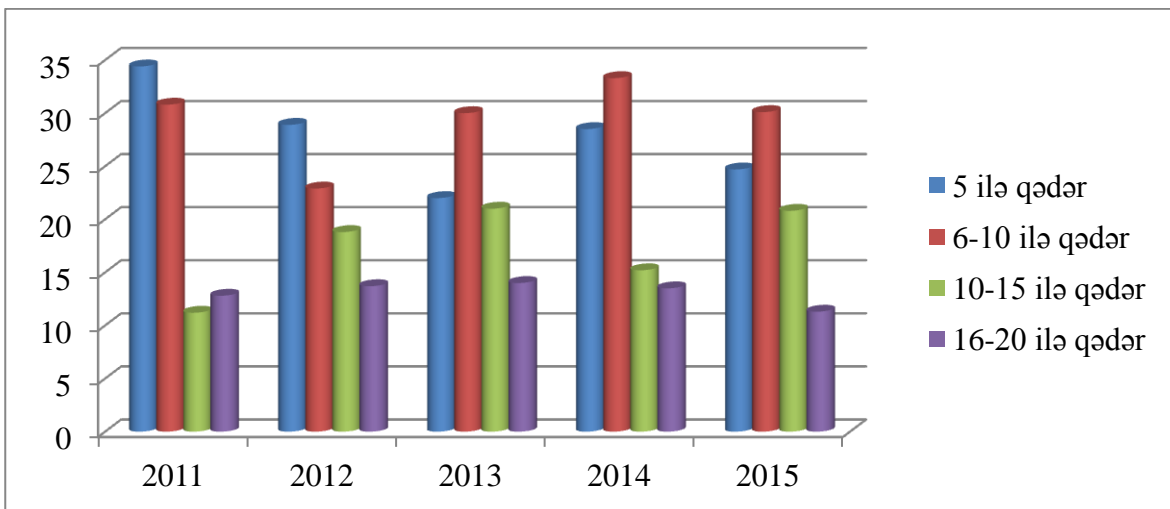
Asılılığın formalaşmasında və gələcək inkişafında narkotik vasitələrin qəbul müddəti əhəmiyyətli rol oynayır. Bizim müayinədə bu göstərici 1-20 ilə qədər və ondan çox olmuşdur. Ən çox müəyyən edilən müddət – 6-10 il olmuşdur. Narkotik vasitələrin qəbulunun orta müddəti 8,5 il təşkil etmişdir (şəkil).

Stasionar müalicədə olan xəstələrin əksəriyyəti (1970 nəfər – 66,5%) ilk dəfə narkotik vasitənin dadına yeniyetmə və gənc yaşlarında baxmışdır, onlardan 822-si (27,8%) bu addımını

yeniyetmə yaşlarında atmışdır. İlk dəfə qəbul edilmiş narkotik vasitələr arasında əsas yeri ucuz və keyfiyyəti aşağı olan "kokos" və "marixuana" tuturdu. Bunu xəstələrin 47,8%-i qeyd etmişdir.

Narkotik vasitələrin qəbulunun tezliyi və onların inyeksiyon yolla ilk dəfə istifadə edildiyi yaş göstəricilərinin təhlili göstərdi ki, stasionar müalicədə olan xəstələrinin əksəriyyəti, narkotik vasitələrdən istifadə etməyə ilk dəfə inyeksiyon yolla, yetkin yaşda olan zaman (20-30 yaş arası) başlamışlar və tam əksəriyyətində inyeksiyon yolla narkotik vasitələrin istifadəedilmə tezliyinin gündə 1-2 dəfə olduğu müəyyən edilmişdir. Narkotik vasitələrin qəbul edilməsi intensivliyi göstərir ki, istifadəçilərin 74%-i narkotik vasitələri 1 inyeksiyadan 2 inyeksiyaya qədər olan dozada qəbul etmişlər, 24% – 3-4 inyeksiya və narkotik istifadəçilərinin yalnız 2% gündə 6 inyeksiyadan çox dozada narkotik maddə istifadə etmişlər.

Psixoaktiv maddələrdən sui-istifadə problemlərinin öyrənilməsində zəruri aspekt narkotik vasitənin yeridilməsi üsulları haqqında məlumatlardır. Müşahidələrimizdə olan istifadəçilərin çoxu (87,9%) narkotik vasitəni venadaxili üsulla qəbul etdiklərini bildirmişdir, xəstələrin çoxusu (54%) narkotik maddələri təklikdə, 36%-i başqaları ilə birlikdə istifadə etməyə üstünlük verir, 10% üçün isə harada istifadə etməyin heç bir fərqi yoxdur. İstifadəçilərin ümumi alətlərdən birgə istifadəsinin İV-infeksiyasına, digər parenteral infeksiyalara yoluxma riskini artırdığını qeyd etmək olar.

Şəkil. Xəstələrin narkotik maddələrinin qəbul müddətinə görə bölgüsü

Narkotik vasitələrdən sui-istifadənin ciddi tibbi-sosial nəticələrindən biri də onlardan kəskin zəhərləmədir ki, bu da xəstələrin ölümünə səbəb ola bilər. Bununla əlaqədar, biz 2011-2015-ci illər ərzində Respublika Toksikoloji Mərkəzində narkotik maddələrin istifadəsi nəticəsində zəhərlənmə və doza aşırımı ilə stasionar müalicədə olan 266 şəxsin sosial-demoqrafik və kliniki xüsusiyyətlərini təhlil etmişik. “Tiryək” və “heroin”dən kəskin zəhərlənmə və doza aşırımı ilə stasionar müalicədə olan 266 pasiyentdə zəhərlənmənin klinik mənzərəsi, aparılmış müalicənin effektivliyi və xəstələrin müəyyən sosial-demoqrafik göstəriciləri öyrənilmişdir.

Xəstələr arasında kişi cinsindən olan şəxslər üstünlük təşkil etmişdir və qadınların kişilərə nisbəti 1:7 təşkil etmişdir. Xəstələrin əksəriyyəti 21-40 yaş arasında olmuşdur (64,66%). 15-20 və 50 yaşdan yuxarı olan şəxslər xeyli az olmuşdur (müvafiq olaraq – 5,26% və 10,53%). Müayinədən keçən şəxslərin əksəriyyəti orta (75,19%) və ali (19,55%) təhsilli idi və onların çoxu işləmirdi (94,74%). Müayinədən keçənlər arasında həmin vaxtda təhsil alan şəxslər müəyyən olunmamışdır. Tədqiqata cəlb edilmiş xəstələr arasında ailəli olanlar 42,86%, subaylar isə 50,75% təşkil etmişdir, boşanmış və dul olan pasiyentlər xeyli az olmuşdur (müvafiq olaraq 6,02% və 0,38%).

Bununla yanaşı, tədqiqatda opiatlardan kəskin zəhərlənmə ilə əlaqədar stasionar müalicədə olan şəxslərin əsasən Bakı şəhərinin hansı rayonlarında qeydiyyatda olmalarını da öyrənmişik. Xəstələrin əksəriyyəti Bakı şəhərinin Yasamal, Nəsimi və Binəqədi rayonlarında yaşayanlar olmuşdur (müvafiq olaraq – 25,56%, 15,04%, 14,29%). Bu göstəricilər yuxarıda qeyd

olunmuş müvafiq göstəricilərə uyğun olmuşdur.

Aparılmış tədqiqat nəticəsində müayinədən keçən şəxslərin 197 nəfərinin (74,06%) narkoloji anamnezini öyrənmək mümkün olmuşdur. Narkotik maddələrinin qəbulu nəticəsində baş vermiş kəskin zəhərlənmələr ən çox onları 1 ilə qədər qəbul edən şəxslərdə müəyyən edilmişdir (42,11%). Narkotik maddələrin qəbul edildiyi müddət 1 ildən 2 ilə qədər olan şəxslərdə narkotik maddələrdən doza aşırımı 2 dəfəyə qədər az olmuş (23,31%) və narkotik maddələrin qəbul etmə “staj”i artarkən həmin göstərici də tədricən azalmışdır. Narkotik maddələrdən kəskin zəhərlənmələr narkotik maddələri 5 ildən çox qəbul edən şəxslərdə ən az sayda müəyyən olunmuşdur (8,65%).

Narkotik maddələrdən zəhərlənmənin səbəbi 100% hallarda opiatlar, əsasən heroin (68,44%) və asetilləşdirilmiş tiryək (kokos – 31,56%) olmuşdur (cədvəl 1). Xəstələrin əksəriyyəti (99,22%) narkotik maddəni damardaxili inyeksiyon yolla qəbul etmiş və yalnız 0,78%-i zəhərlənməzdən əvvəl onu intranazal qəbul etmişdir.

Müayinədən keçən şəxslərin opiatlardan zəhərlənməsinin səbəblərinin araşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir (cədvəl 1). Opiatlardan zəhərlənənlər arasında eyforiya effektini gücləndirmək üçün təkrar narkotik qəbul edənlər və müalicədən sonra residivləri olanlar üstünlük təşkil etmişdir. Nisbətən az bir hissəsi opiatların digər psixoaktiv maddələr, alkoqolla birgə qəbulu, və narkoistifadəçilərin təcrübəsizliyi kəskin zəhərlənmənin səbəbi olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, müayinədən keçən şəxslərdən 2 nəfəri (0,75%) doza aşırımının səbəbini özünə qəsd məqsədi ilə izah etmişdir.

Cədvəl 1. Müayinə olunan şəxslər arasında zəhərlənmənin səbəbləri

İllər	2011-2015	
	Ümumi say	%
Zəhərlənmənin səbəbi		
Eyforik effektini gücləndirmək üçün təkrar qəbulu	159	59,77
Müalicədən sonrakı residiv	48	18,05
Digər PAM-lar ilə birgə	26	9,78
Təcrübəsizlik	17	6,39
Alkoqol ilə qarışdırılma	12	4,51
İntihara cəhd	2	0,75
Yüksək təmizlənmiş heroinin istifadəsi	2	0,75
Cəmi	266	100

Respublika Toksikoloji Mərkəzinə qəbul olunan zaman xəstələrin müəyyən olunmuş vəziyyətinin kliniki mənzərəsində mərkəzi sinir sistemi fəaliyyətinin pozulması əlamətləri müşahidə edilmişdir. Belə ki, 200 xəstədə (74,9%) düşüncənin pozulması müəyyən edilmişdir ki, bu da müxtəlif dərəcəli olan komatoz vəziyyətlər ilə müşayiət edilmişdir. I dərəcəli komatoz vəziyyət 67 nəfərdə (25,2%), II dərəcəli – 121 nəfərdə (45,5%). III dərəcəli komatoz vəziyyət 12 nəfərdə (4,5%) müşahidə edilmişdir. Əksər hallarda bəbəklərin işığa qarşı reaksiyalarının enməsi ilə müşayiət olunan mioz qeyd olunmuşdur. Korneal refleksi cansız olmuş və ya heç olmamışdır. Xəstələrdə əzələ tonusu normal və ya diffuz şəkildə zəifləmiş olmuşdur. İki xəstədə tonik-klonik qıcolmalar müşahidə olunmuşdur. Qalan 66 xəstədə (24,8%) düşüncənin keyləşməsi, xəstələrin əksəriyyətində dodaqların, qulaqların sianozu və akrosianoz, nadir hallarda sifətin hipere-miyası qeyd edilmişdir.

Müayinə zamanı 98 (36,8 %) xəstədə müxtəlif dərəcəli tənəffüs pozuntuları qeyd edilmişdir ki, bu da 33 (12,4 %) xəstədə səthi və seyrək tənəffüs, 65 (24,4 %) xəstədə isə müxtəlif dərəcəli apnoe şəklində təzahür etmişdir. Tənəffüs pozuntuları, ağız boşluğunda və boğazda bəlgəm və qusuntu kütlələrin yığılması şəklində obturasion pozulmalar ilə müşayiət olunmuşdur. Əksər hallarda arterial təzyiq normal və nisbətən yüksək (140-160/100 mm c. st. qədər), ürək döyüntülərinin tezliyi normal olmuş və ya taxikardiya müşahidə edilmişdir. 5 xəstədə arterial hipotoniya ilə müşayiət olunmuş bradikardiya (nəbzın vurğusu 60 aşağı) qeyd edilmişdir. Bütün hallarda klinik diaqnozu xromatografiya üsulu ilə opiatların sidikdə müayinəsi ilə təsdiq edilmişdir.

Opiatlardan kəskin zəhərlənmənin intensiv müalicəsinin həcmi və tərkibi xəstələrin vəziyyətlərinin ağırlığı ilə müəyyən olunmuşdur. Düşüncənin keyləşməsi və tənəffüsün fəaliyyəti normal olan xəstələrin (66 xəstə) müalicəsi oksigen inhalyasiyasından, infuzion və simptomatik terapiyadan ibarət olmuşdur. I və az ağır II dərəcəli komatoz vəziyyət və tənəffüsün ağırlaşması olan xəstələrə (63 xəstə) sürətləndirilmiş diurez və oksigenlə tənəffüs tətbiq edilmişdir. Orta ağır, II dərəcəli və III dərəcəli xəstələrə (73 xəstə) “Nalokson” preparatının təyini ilə spesifik antidot müalicəsi, sürətləndirilmiş

diurez və oksigenlə tənəffüs tətbiq edilmişdir. Opiatlardan kəskin zəhərlənmənin ağırlaşmış vəziyyəti olan xəstələrə (64 xəstə) aparılan müalicəvi tədbirlərin həcmi ağırlaşmanın növündən asılı olmuşdur. Belə ki, boğulma sindromu baş verdikdə xəstələrin ağız boşluğunun və boğazının bəlgəmdən bə qusuntu kütlələrindən dəqiq təmizlənməsi və sanasiyası aparılmışdır. Ağciyər ödemi və ekzotoksik şokun inkişaf etməsi müvafiq müalicəvi tədbirlərin aparınmasını tələb edirdi.

Opiatlardan kəskin zəhərlənmələrin intensiv müalicəsinin perspektiv üsullarından biri onların spesifik antidot terapiyasıdır. “Nalokson” ilə antidot terapiyasının effektivliyinin qiymətləndirilməsi 73 (27,4%) xəstədə aparılmışdır. Xəstələri stasionarda qalma müddəti 1-12 gün arasında tərəddüd etmişdir (1 günə qədər 64,4%, 1 gündən 5 günə qədər 23,3%, 5 gündən çox 12,3% xəstə). Lakin 17 xəstə onlara aparılmış intensiv müalicəvi tədbirlərə baxmayaraq ölmüşlər, yəni stasionar letallığı 6,39% təşkil etmişdir.

Narkotik maddələrdən istifadə edən şəxslərin sosial-demoqrafik xüsusiyyətlərini tədqiqatları əsasən narkoloji xidmətinin statistik məlumatlar əsasında aparılır. Bu məlumatlar bir qayda olaraq narkotik asılılığı ilə əlaqədar ambulator və ya stasionar müalicəyə müraciət etmiş şəxslər haqqında məlumatları əhatə edir. Lakin narkoistifadəçilərinin cəmi 10-30%-i tibbi müəssisələrə müraciət etdiyini nəzərə alaraq, güman etmək olar ki, onların əksəriyyəti epidemioloji tədqiqatlardan kənar qalır. Bununla əlaqədar narkotik maddələrin istifadəçilərinin “gizli” kontingentinin və stasionar müalicə üçün müraciət etmiş xəstələrin sosial demoqrafik xüsusiyyətlərinin müqayisəli xarakteristikasının öyrənilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır.

Bununla əlaqədar, “narkomaniya” diaqnozu ilə stasionar müalicə keçmiş xəstələrin və narkotik maddələr qəbul edən, lakin narkoloji yardım üçün müraciət etməyən şəxslərin sosial-demoqrafik göstəricilərinin müqayisəli təhlili aparılmışdır. Tədqiq edilmiş iki qrup arasında cinsiyyət üzrə dürüst fərqlənmə müşahidə edilir: “gizli” kontingent olan şəxslərdə qadınların payı əhəmiyyətli dərəcədə çoxluq təşkil edir (müvafiq olaraq 20,1% və 4,1%, $p < 0,001$), yəni narkotik maddələr qəbul edən qadınlar nadir hallarda narkoloji müəssisələrə müraciət edir.

Narkoistifadəçilərin həm “gizli” kontingen-

tinin, həm də stasionar müalicə keçən xəstələrin böyük əksəriyyəti 21-40 yaşda olan şəxslərdir (müvafiq olaraq 66,55% və 75,14%). Lakin stasionar müalicə keçən şəxsləri arasında “gizli” kontingent ilə müqaisədə 21-30 yaşda olan şəxslər dürüst olaraq çox olmuş, 41-50 və 50 yaşdan yuxarı şəxslər az olmuşdur.

Stasionar müalicə keçən “gizli” kontingent şəxslərin ilk dəfə narkotik maddədən istifadə etdiyi yaşa və ilk dəfə qəbul olunmuş psixoaktiv maddənin növünə görə müqayisəsi göstərmişdir ki, stasionar müalicə keçən xəstələr narkotik maddələrin istifadəçilərinin “gizli” kontingentindən dürüst fərqli olaraq ilk dəfə narkotik maddəni 18 yaşa qədər qəbul etmişdir (müvafiq olaraq 27,76% və 22,58%, $p < 0,005$), digər yaşlarda fərq müəyyən olunmamışdır. Eyni zamanda yaş qrupları ilə mənfi korrelyasion əlaqə vardır ($X^2=14,38$; $p < 0,001$), yəni yaş artdıqca narkotik maddələrin qəbuluna meyl azalır. İlk dəfə qəbul olunmuş psixoaktiv maddənin növünə görə müqaisə göstərmişdir ki, stasionar müalicə keçən xəstələr hələ ilk dəfədən heroin, koks, promedol və tiryək qəbul etməyə başlamış (müvafiq olaraq 47,80%, 9,28% və 44,24%, 7,16%, $p < 0,05$), narkotik maddələrin istifadəçilərinin “gizli” kontingenti isə ilk dəfə ağrıkəsicilərdən (baralgin, tramadol, lirika, ketonal) istifadə etməyə başlamışlar (müvafiq olaraq 1,69% və 5,58%, $p < 0,001$).

Narkotik maddənin həftədə vurulan inyeksiyalarının tezliyinə görə müqayisəsi nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, stasionar müalicəni keçən xəstələr əsasən həftədə 8 və daha çox inyeksiyadan istifadə edirdi ($p < 0,001$), “gizli” kontingent şəxslər isə həftədə 1 dəfədən 7 dəfəyə qədər inyeksiyalardan istifadə edirlər ($p < 0,001$).

İnyeksion yolla narkotik maddələrin istifadə edilməsinin şəraitini tədqiq edərkən aydın olmuşdur ki, stasionar müalicə keçən xəstələr dürüst olaraq daha çox narkotik maddələrin təkliddə istifadəsinə üstünlük vermişlər (müvafiq olaraq 54,01% və 44,24%, $p < 0,001$), “gizli” kontingentə aid şəxslər əksinə narkotik maddələri kompaniyada, inyeksion yolla istifadəsinə üstünlük vermişlər (müvafiq olaraq 40,33% və 36,00%, $p < 0,02$) və ya onlar üçün narkotik maddəni hansı yolla istifadə edilməsi fərq etməmişdir (müvafiq olaraq 15,33% və 9,99%, $p < 0,001$). Bu göstərici öz növbəsində stasionar müalicə keçən xəstələrin və narkotik mad-

dələrin istifadəçilərinin “gizli” kontingenti arasında HIV-ə yoluxmanın yayılmasında öz təsirini göstərmişdir. Narkotik maddələrin istifadəçilərinin “gizli” kontingenti arasında stasionar müalicə keçən xəstələrlə müqaisədə HIV-ə yoluxma dürüst olaraq çox olmuşdur (müvafiq olaraq 17,94% və 6,18%, $p < 0,001$).

Azərbaycanda narkoloji vəziyyəti mürəkkəb və sosial baxımdan təhlükəli olaraq səciyyələndirən əsas amillərdən biri “heroin”dən asılı xəstələrin sayının kəskin şəkildə artmasıdır. 1995-ci ilədək Azərbaycanda və Bakı şəhərində “heroin” narkomaniyası problemi bu qədər aktual deyildi. Ənənəvi olaraq, şəhər və onun qəsəbələrinin əhalisi “həşiş” və “opium” istifadə edirdi, lakin bu istifadə miqyası sosial əhəmiyyətə malik deyildi. 2000-ci ildə, respublikada 14010 narkomaniya xəstəsi dispanser qeydiyyatında idi, onlardan 5700 xəstə Bakı şəhərini qeydiyyatında idi. 15 ildən sonra, 31.12.2015-ci il üçün, narkotik vasitələrdən asılı olanların sayı demək olar ki iki dəfə artmış və 28555 nəfər təşkil etmişdir, onlardan 11417 nəfəri Bakı şəhərində qeydiyyata alınmışdır, bu isə qeydiyyata alınanların 39,9%-ni təşkil edir.

2011-ci ildən etibarən, Bakı şəhərində narkomaniya xəstəliyinə tutulma dərəcəsinin rəsmi göstəricilərinin artımı müşahidə olunmuşdur ki, bu artım hal-hazırədə davam edir. Narkomaniya xəstəliyinə tutulma dərəcəsinin rəsmi göstəricilərinin artımı faktı bir neçə amillə bağlı ola bilər. Bir tərəfdən, bu onunla əlaqəli ola bilər ki, narkotik vasitələrdən istifadənin azaldılması üzrə dövlət səviyyəsində aparılmış tədbirlər müsbət nəticə vermiş, narkoloji asılılıqdan əziyyət çəkən insanlar isə rəsmi narkologiyaya etibar etməyə başlamış və tibbi yardım üçün dövlət narkoloji müəssisələrinə daha tez müraciət etmişlər.

Rəsmi qeydiyyat məlumatlarına əsasən, 2011-ci ildən 2015-ci ilədək Bakı şəhərində narkomaniya xəstəliyinə tutulma dərəcəsi göstəricisi hər 100 min nəfər üçün 490,97 haldan 517,96 hala qədər artmışdır.

Azərbaycan ərazisindən dünya “opium” və “heroin” narkotrafiki marşrutlarının keçdiyini nəzərə alsaq, tranzitin iri miqyası hesabına, narkotik maddələrin bir hissəsi qaçılmaz olaraq ölkə ərazisində, o cümlədən Bakıda qalır. Azərbaycan Respublikası Narkomaniya və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə üzrə Dövlət Komissiyasının məlumat-

larına görə, son 5 ildə qeyri-qanuni narkotrafikin əsas həcmi “heroin” və “marixuana”nın payına düşmüşdür, lakin 2015-ci ildə “heroin”in qeyri-qanuni dövriyyəsinin kəskin surətdə artması qeyd edilmişdir; Bakı şəhərində istifadə edilən narkotik maddələrin respublika üzrə istifadə strukturundakı payı sabit olaraq yüksəkdir və qeyri-qanuni dövriyyədən çıxarılmış narkotik maddələrin ümumi sayının 55,2%-ni təşkil etmişdir (cədvəl 2).

“Heroin”in payının respublika əhalisi tərəfindən istifadə edilən narkotiklərin ümumi strukturunda 2011-ci ildə 8,2%-dən 2015-ci ildə 55,2%-dək artması tendensiyası Azərbaycan ərazisindən keçən “heroin” narkotrafikinin davamlı olaraq artmasını dolayı yolla təsdiq edir. Məhz tranzit “heroin”in qalması hesabına ölkə üçün ənənəvi hesab olunan “kustar opium” tədricən istifadədən kənar edilir ki, onun istifadəsinə düşən pay 2011-ci ildə bütün narkotik maddələrin 17,8%-ni, 2015-ci ildə isə yalnız 10,6%-ni təşkil etmişdir. Bundan əlavə, Bakı ş. əhalisi üçün ənənəvi hesab olunan “həşiş”in qeyri-qanuni dövriyyəsi dərəcəsinin azalması (2011-ci ildə 47,2%-dən 2015-ci ildə 1,9%-dək) və “marixuana”nın istifadəsinin artması (2011-ci ildə 23,1%-dən 2014-cü ildə 61,9%-dək və 2015-ci ildə 30,4%-dək) qeyd edilir.

Qeydiyyatda alınmış narkomaniya xəstələri arasında 2011-ci ildən 2015-ci ilədək ümumi narkomaniya xəstəliyinə tutulma strukturunda qadınların payının tədricən cüzi olsa da art-

mağa meyilli olmuşdur. Bu, ümumdünya tendensiyasına uyğundur ki, burada son illər ərzində xəstəliyə tutulma və xəstələnmə dərəcəsi göstəricilərinin dəhşətli artım tendensiyası təsbit edilmişdir.

Eyni zamanda, digər ölkələr üzrə analoji göstəricilərlə müqayisə edilə biləcək, Bakı şəhərində qadınlar arasında narkomaniya xəstəliyinə tutulma dərəcəsinin artmasına baxmayaraq, bu baş vermədi, bu illər ərzində (2011-ci ildən 2015-ci ilədək) narkotik maddələrdən asılı olanların ümumi sayından qeydiyyatda alınmış narkomaniya xəstəliyinə tutulmuş qadınların payı nisbətən aşağı olaraq qalır və cəmi 5,2%-5,4% təşkil edir, qeydiyyatda olan kişilərin və qadınların nisbəti isə 1:18 və 1:19 təşkil edir. Bu azərbaycanlı qadınların sosial və etnomədəni statusları, təyin edilmiş davranış normaları, habelə qadınlarla əlaqədar məsələlərin həll olunmasında İslam dininin rolu ilə əlaqədardır.

Narkomaniyanın ümumdünya səviyyəsində gəncləşməsi tendensiyası fonunda Bakı şəhərində narkotik maddələrdən asılılığın yaş strukturu son illər ərzində demək olar ki, eyni qalmışdır. 2011-ci ildən etibarən, 14-29 (9,9%-dən 13,8%-dək) və 30-44 (26,3%-dən 28,4%-dək) yaşlarında narkotik maddələrdən asılı olanların nisbi sayında ardıcıl artma qeyd edilmişdir; bu zaman 45-60 yaşlarda 39,1%-dən 33,8%-dək və 60 yaşlarda 24,7%-dən 24%-dək narkotik maddələrdən asılı olanların payı eyni zamanda azalmışdır.

Cədvəl 2. 2011-2015-ci illərdə qanunsuz dövriyyədən çıxarılan narkotik maddələrinin bölünməsi

Narkotik maddənin və psixotrop vasitənin adı	2011		2012		2013		2014		2015	
	Miqdar (qramla)	%	Miqdar (qramla)	%	Miqdar (qramla)	%	Miqdar (qramla)	%	Miqdar (qramla)	%
Cəmi	1 351 447	100	1 127 831	100	1 323 949	100	1 127 396	100	2 150 508	100
Heroin	109 756	8,2	100 766	8,9	296 127	22,4	80 312	7,1	1 186 270	55,2
Tiryək	240 421	17,8	170 277	15,1	327 140	24,7	240 098	21,3	225 545	10,6
Həşiş	638 456	47,2	379 396	33,6	153 948	11,6	57 863	5,1	42 211	1,9
Marixuana	312 468	23,1	476 376	42,2	487 286	36,8	698 636	61,9	654 082	30,4
Metamfetamin	615	0,04	304	0,02	-	-	-	-	-	-
Metadon	90	0,01	100	0,01	-	-	-	-	-	-
Digərləri	49 520	3,7	413	0,04	59 448	4,5	50 424	4,5	42 400	1,9
Kokain	121	0,01	199	0,02	-	-	63	0,01	-	-

Narkomaniyanın "gəncləşməsi" ilə yanaşı, eyni müddət ərzində, ilkin narkomaniya xəstəliyinə tutulma göstəriciləri azalmışdır. Bu onunla əlaqədar ola bilər ki, həyata keçirilən müalicə-reabilitasiya tədbirlərinin effektivliyi sayəsində, daha gənc narkomanların müalicə üçün müraciət etməsi halları artır və bunun nəticəsi olaraq, onların sayında yüksəlmə qeyd edilir. Narkomaniyanın "gəncləşməsini" müəyyən edən ikinci amil narkotik maddələrin istifadə modelinin xüsusiyyətlərinin dəyişməsidir ki, bu modelə uyğun olaraq, əvvəllər region əhalisi arasında yetkin yaşlı şəxslərin istifadə etməsi üçün xas olan opioidlərin istifadəsinə, gənc nəsillər tərəfindən də üstünlük verilməyə başlanılmışdır.

Bu analiz əsasında, rəsmi qeydiyyat məlumatlarına görə, narkomaniyanın bir qədər sabitləşdirilməsi barədə nəticəyə gəlmək olar. Lakin bu fakt, ilk növbədə, onunla əlaqədardır ki, narkoloji müəssisələrdə rəsmi qeydiyyatda olan xəstə kontingenti əsasən "opioid"lərdən,

xüsusilə də "heroin"dən sui-istifadə edənlərdir və, təbii ki, bu, narkotik maddə istifadəçilərinin tam məcmusunun yaş strukturunu əks etdirmir. Tibbi yardım üçün müraciət etməyən narkotik istifadəçiləri qrupunda "həşiş", "hallyusionogen"lər, "ekstazi", "amfetamin", "sintetik kanabioid"lərdən (spays, bonzay), yəni əsasən istifadəsi gənclər üçün dəbli olaraq qəbul edilən narkotik maddələrdən istifadə edənlər üstünlük təşkil edir və təbii ki, bu narkotik maddələrdən istifadə edənlərin yaş strukturu rəsmi qeydiyyat məlumatlarında olduğundan fərqlənir.

Yuxarıda qeyd olunanlara yekun olaraq, qeyd etmək lazımdır ki, diferensiasiyalı yanaşmaların Bakı ş. və Azərbaycan Respublikasının narkoloji təcrübəsində tətbiq edilməsi narkomaniya xəstələrinin psixoprofilaktik, müalicə-diaqnostik və reabilitasiya yardımının effektivliyinin artırılması və əhalinin psixi sağlamlığının möhkəmləndirilməsinə yatırım edilməsi üçün imkanlar yaradacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Ambekar A., Mishra A., Parmar A. [et al. Are non- injecting opioid users at risk of transition to injecting drug use? A multi-site study from India // *Asian Journal of Psychiatry*, – v. 42, – April 2019, – p. 79-84.
2. Анцыборов А.В. Новые психоактивные вещества: взгляд психиатра / А.В. Анцыборов, И.В. Дубатова // *Интерактивная наука*. – 2019. – № 6 (40). – С. 57-67. [Antsyborov A.V., & Dubatova I.V. (2019). New psychoactive substances: psychiatrist's view. *Interactive science*, 6(40), 57-67. <https://doi.org/10.21661/r-497066>]
3. Li F., Liu J., Yip P.S.F. et al. Mortalities of methamphetamine, opioid, and ketamine abusers in Shanghai and Wuhan, China // *Forensic Science International*, – January 2020. v. 306, – Article 110093, p.93.
4. Li L. et al. Antiretroviral therapy adherence and self-efficacy among people living with HIV and a history of drug use in Vietnam // *Int. J. STD AIDS* 28, – p. 1247-1254, <https://doi.org/10.1177/0956462417696431> (2017).
5. Salottolo K., Peck L., Carrick M. et al. High on drugs: Multi-institutional pilot study examining the effects of substance use on acute pain management // *Injury*, – May 2019. v. 50, Issue 5, – p. 1058-1063.
6. De Boni R.B. et al. Substance Use and Adherence Among People Living with HIV/AIDS Receiving cART in Latin America // *AIDS Behav* 20, – p. 2692-2699, <https://doi.org/10.1007/s10461-016-1398-6> (2016).
7. Degenhardt L., Charlson F., Mathers B. et al. The global epidemiology and burden of opioid dependence: results from the global burden of disease 2010 study // *Addiction*, – 2014, – 109, – p. 1320-1333, <http://dx.doi.org/10.1111/add.12551>.
8. Kaplan I.Y. Somatic and Neurological Complications in Drug Addicts // *J. European Psychiatry*. – 2000. Vol. 15, Suppl. 2 – p. 436.
9. Lopes B.M., Gonçalves P.D., Ometto M. et al. Distinct cognitive performance and patterns of drug use among early and late onset cocaine users // *Addictive Behaviors*, – 2017. v. 73, – p. 41-47.
10. Peacock A., Leung J., Larney S. et al. Global statistics on alcohol, tobacco and illicit drug use: 2017 status report // *Addiction* – 2018. Vol. 113, – p. 1905-1926. <http://dx.doi.org/10.1111/add.14234>.
11. Sordo L., Barrio G., Bravo M.J. et al. Mortality risk during and after opioid substitution treatment: systematic review and meta-analysis of cohort studies // *BMJ*, – 2017, p. 1-13. doi: <https://doi.org/10.1136/bmj.j1550>

Г.Ч.Герайбейли¹, Б.М.Асадов¹, П.П.Мамедов²

СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ И ПРОФИЛАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАСПРОСТРАНЕННОСТИ ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПСИХОАКТИВНЫХ ВЕЩЕСТВ В ГОРОДЕ БАКУ

¹ Кафедра психиатрии Азербайджанского Медицинского Университета, Баку, Азербайджан

² Саатлинская Центральная районная больница Публичное юридическое лицо, Саатлы, Азербайджан

Резюме. Представлены результаты исследования, проведенного с целью определения распространенности употребления наркотических веществ в городе Баку.

Проведен сравнительный анализ социально-демографических показателей 2954 лиц, жителей г. Баку, находившихся в период 2011-2015 гг. на стационарном лечении в Республиканском наркологическом центре с диагнозом наркомания и 1076 лиц, принимающих наркотические вещества, но не обращающихся за наркологической помощью.

Среди обследованных больных выявлены достоверные различия: доля женщин в «скрытом» контингенте была достоверно больше, подавляющее большинство больных были в возрасте 21-40 лет. За последние 5 лет на стационарном лечении по поводу передозировки наркотиков и отравлений в Республиканском токсикологическом центре находилось 266 наркоманов, из них 249 больных вышли из острого состояния и были выписаны, 17 больных, несмотря на проведенные лечебные мероприятия скончались, т.е. стационарная летальность составила 6,39%.

G.Ch.Geraybeyli¹, B.M.Asadov¹, P.P.Mammadov²

SOCIO-DEMOGRAPHIC AND PROPHYLACTIC ASPECTS OF PSYCHOACTIVE SUBSTANCE ADDICTION SPREAD IN BAKU CITY

¹Department of Psychiatry, Azerbaijan Medical University, Baku, Azerbaijan

²District Central Hospital of Saatli, Saatli, Azerbaijan

Summary. The results of a study aimed at determining the prevalence of drug use in the city of Baku are presented. 2954 people diagnosed with drug addiction were admitted to inpatient treatment at the Republican Narcological Center between 2011 and 2015, while 1076 people were identified as using narcotic substances but not seeking narcological help. A comparative analysis of socio-demographic indicators was carried out for the studied groups. An interesting distinction was observed among the studied patients: the proportion of women in the "hidden" group was significantly greater, and the vast majority of patients were aged 21-40. Over the last 5 years, 266 drug users received inpatient treatment for drug overdose and poisoning at the Republican Toxicology Center. Among them, one was discharged from acute condition, and one died despite the treatment measures taken, resulting in an inpatient lethality rate of 6.39%.

Müəlliflə əlaqə üçün:

Bilal Mirzəli oğlu Əsədov, Azərbaycan Tibb Universitetinin Psixiatriya kafedrası, Bakı, Azərbaycan

E-mail: bilal_44@mail.ru